

Dr Alojz Benac

GRADAC ILINJAČA KOD KOTORCA

Među mnogim gradinama u bližoj okolini Sarajeva, Gradac Ilinjača kod Kotorca zauzima vrlo važan geografski položaj. To je istaknut brežuljak između rijeke Željeznice i Kasindolskog potoka, koji odlično zatvara prolaz iz Sarajevskog polja prema jugu. Zbog toga je sasvim prirodno što je ovaj brežuljak bio u praistorijskom i ranijim istorijskim periodima često zaposjednut, jer je služio kao odlična odbrambena tačka stanovnicima Sarajevskog polja.

Prve vijesti o ovom lokalitetu potiču iz 1912. godine, a u 1926. godini izvršio je ovdje obimnija sondažna iskopavanja Vladislav Skarić. On je tom prilikom sakupio priličan broj primjeraka praistorijskog i nešto drugog materijala. Podatke o iskopavanjima Skarić nije nikad objavio, tako da su njegova zapažanja ostala nepoznata arheološkoj nauci. Tek znatno kasnije pokušao je Josip Korošec, na osnovu inventarisanog materijala u Zemaljskom muzeju da pruži prikaz praistorijskih kultura na ovom lokalitetu i da barem donekle nadoknadi prazninu u tom pogledu¹. Ovaj autor je opisao praistorijski inventar, izvršio analizu i neke komparacije sa bližim lokalitetima, ali nije dao nikakav zaključak o hronologiji najvećeg broja praistorijskih nalaza. Zbog toga nam je opet ostalo neriješeno pitanje praistorijskih zbivanja na ovom važnom uporištu u okolini Sarajeva.

Na osnovu pregleda terena i ponovnog uvida u inventarisan materijal, pokušaću ovaj put da kažem nešto određenije o samom nalazištu i da na osnovu analiza pružim i bližu rekonstrukciju događaja koji su se tamo dešavali. No, prvo nekoliko riječi o izgledu samog lokaliteta.

Gledan odozdo, Gradac Ilinjača izgleda kao veoma zašiljen brijeg, na kojem nije moguće izgraditi bilo kakvo ozbiljnije utvrđenje (slika 1). Ovaj utisak stvara jedna kružna i zaravnjena kamena gromada na sjeveroistočnom dijelu ove gradine, označena u sl. 2 sa A. Ispod te gromade pruža se, međutim, na južnoj i jugozapadnoj strani brijega izduženi plato, koji je vanredno pogodan za izgradnju odbrambene arhitekture. Taj plato je opasan jednim odbrambenim nasipom čija se

1. J. Korošec, Bericht über die bisher unveröffentlichten vorgeschichtlichen Funde auf der Gradina »Gradac« bei Kotorac, Glasnik Zem. muzeja LII, 1940, str. 77—81.

SL. 1. — POGLED NA GRADAC ILINJAČU.

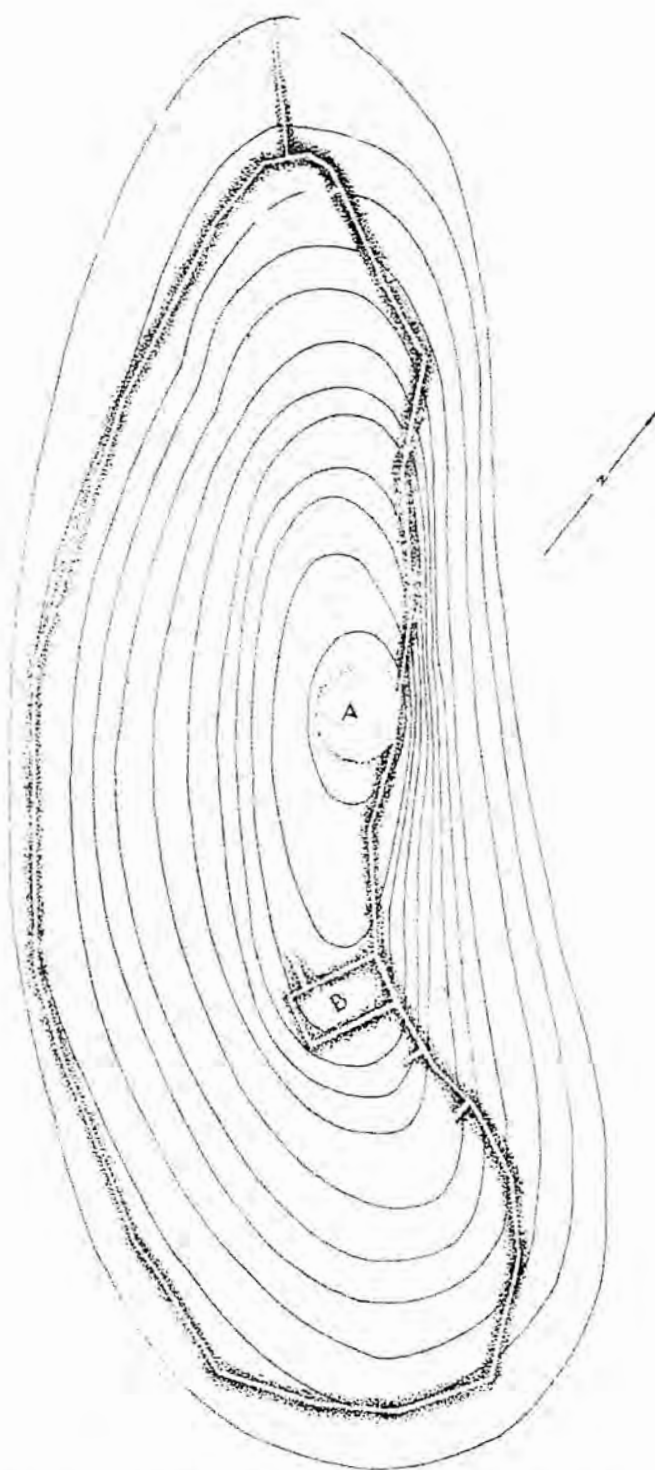
trasa može sasvim lagano i danas pratiti i koja je u cjelini unesena na sl. 2. Pretpostavljam da je ovaj nasip podignut još u praistorijskom dobu, jer upravo odgovara gradinskim nasipima u Bosni i Hercegovini. Kasnije je preko njega bila izgrađena odbrambena zidna konstrukcija, zbog čega su i nastali uglovi koji se zapažaju na sl. 2. Na nekoliko mjesta je zid otvoren (ostali dijelovi su zasuti zemljom!), pa se vidi da je za vezivanje kamena upotrijebljen malter sastavljen od vrlo sitnog pijeska i dosta krečne mase. Svojom sastavom i izgledom ovaj malter upućuje na raniji srednji vijek. Na to upućuje i nepravilno kamenje, manjih dimenzija, koje je ugrađeno u ovaj zid.

Jugozapadno od centralne gromade lijepo se vide ostaci neke zgrade, sastavljene od nekoliko prostorija (vidi sl. 2. B). Površinskim zapažanjima samo jedna prostorija je u cjelini identifikovana, dok su ostaci drugih prostorija samo djelimično vidljivi. Kompleks ove zgrade je zatrpan, među ostalim, i komadima rimske cigle, pa nema nikakve sumnje da se ovdje radi o građevini iz rimskog doba.

Prema iznesenim podacima, Gradac Ilinjača je bio zaposjednut u praistoriji, rimskom dobu i ranijem srednjem vijeku. U svakom od ovih perioda Gradac je služio u odbrambene svrhe, i to vjerovatno samo u određenim vremenskim razmacima. — Da vidimo prvenstveno kada je ovaj lokalitet prvi put zaposjednut i kakve nam podatke pružaju nalazi iz praistorije.

VI. Skarić je prije svega našao na Ilinjači jedan fragmenat keramike, koji po svojim osobinama sasvim sigurno spada u keramički inventar slavonske, odnosno vučedolske kulture². Uz ovo su nađeni i

2. VI. Skarić, *Altertümer von Gradac in der Lepenica*, Glasnik Zem. muzeja XLIV, 1932, str. 2.

SL. 2. — TOPOGRAFSKI SNIMAK GRACA ILINJAČE.

dijelovi suda sa širokom zvončikom nogom, loptastim srednjim dijelom i cilindričnim vratom sa izvlačenim obodom³. Ovaj sud je svojevremeno izazivao poteškoće, jer mu je bilo vrlo teško odrediti kulturnu

3. J. Korošec, l. c., str. 78, sl. 1 a, b.

pripadnost. Pred par godina I. Marović, kustos Arheološkog muzeja iz Splita, vršio je iskopavanje velike nekropole na vrelu Cetine. Tom prilikom otkrio je i izvjestan broj grobova u kojima su kao prilozi bili stavljeni keramički proizvodi sasvim istog stila kao ovaj sud na Ilinjači. Prema svim zapažanjima, keramika ovog tipa na Cetini pripada kraju eneolita i početku starijeg bronzanog doba⁴. Istom dobu će pripadati i pomenuti fragmenat vučedolske kulture. Prema tome, Gradac Ilinjača je prvi put bio zapocjednuta u vrijeme prelaza iz eneolita u starije bronzano doba, što bi u apsolutnim ciframa značilo vrijeme oko 1800. god. pr. n. e. Bilo je to nemirno doba, u kojem su kroz Bosnu prolazile i lutale različite društvene grupe, privremeno se zaustavljale u pojedinim mjestima i onda odlazile dalje. Nosioci vučedolske kulture su u ovaj kraj došli vjerovatno iz područja zapadne Bosne, dok su nosioci cetinskog stila ovamo stigli iz oblasti Jadrana. Kao što vidimo, već tada su se na ovom sektoru ukrštavala kulturna i etnička strujanja sa Jadrana i unutrašnjosti Balkanskog poluostrva, što će i kasnije ostati važna karakteristika ovog kraja.

Najveći dio prailirskijske keramike pripada tzv. gradinskoj kulturi prailirskog i ilirskog doba. Tu keramičku robu je dobro opisao J. Korošec. Ovdje je dovoljno reći da se uglavnom radi o posudama sive i crvenkasto-smeđe boje, koje su izrađene od dobro prečišćene zemlje. Među formama dominiraju amfore sa dvije drške i neka vrsta pehara, na kojima nisu primijećeni nikakvi ukrasi. Za hronološka i druga razmatranja su naročito pogodne drške na ovim posudama. Tu mislim prvenstveno na ovalne drške sa prečkom (tzv. dvostruke drške), koje djelimično nadvisuju obod suda, i na drške sa jezičastim produžecima sa gornje strane (vidi sl. 3). Obe vrste drški dolaze daleko najčešće na keramici Ilinjače; one čine osnovni stilski izraz na tamošnjim keramičkim izradevinama ovog tipa.

Navedene drške nisu nikako usamljena pojava na ovom lokalitetu. Potpuno iste oblike drški možemo zapaziti na Debelom brdu u Sarajevu⁵, na nekim gradinama glasinacke kulture⁶ i na gradini Varvari kod izvora rijeke Rame⁷. Dalje prema unutrašnjosti su ovakve drške malo poznate. S druge strane veoma su brojni nalazi keramičkih posuda sa ovakvim drškama na Apeninskom poluostrvu, što je veoma

4. I. Marović nije još objavio rezultate iskopavanja na vrelu Cetine. Njegovom dobrotom, dao sam o ovom par podataka u svom radu »Studien zur Stein — und Kupferzeit in nordwestlichen Balkan, 42. Bericht der Röm. — Germ. Kommission, 1962, Frankfurt a. M., S. 141, T. 32, 3.

5. F. Fiala, Ausgrabungen auf dem Debelo Brdo bei Sarajevo im Jahre 1894, W. M. B. H. V, T. LI. 1.4—7; isti, Prähistorische Wohnstätten in Sobunar bei Sarajevo, W. M. B. H., I, Fig. 4,5

6. G. Stratimirović, Ausgrabungen auf der Hochebene Glasinac im Jahre 1891, W. M. B. H., I, Fig. 5,13.

7. V. Čurčić, Die Gradina an der Ramaquelle, W. M. B. H., VIII, Fig. 22 i dr.

SL. 3. — DRŠKE NA KERAMICI SA GRACA ILINJAČA.

zgodno za hronološko određivanje i kulturo vezivanje⁸. Najbolje podatke o ovakvim keramičkim nalazima u Italiji dao je u novije vrijeme H. Müller-Karpe, koji je donio čitave grobne cjeline i na taj način omogućio njihovo preciznije datiranje⁹. Prema vrlo dobro izvedenoj hronologiji H. Müller-Karpea, grobovi sa ovakvim nalazima u južnoj Italiji i južnoj Etruriji bi pripadali vremenu IX-VIII vijek pr. n. e. (Cumae — Prähellenisch I i Tarquinia I/II)¹⁰. Prema tome bi ovakve drške i na Ilinjači i ostalim bosanskim nalazištima mogle sasvim sigurno datirati u vrijeme prelaza IX/VIII vijek pr. n. e.

Na osnovu ove analize izlazi da je Gradac Ilinjača bio zaposjednut drugi put u vrijeme u kojem kod Ilira počinje da prodiere upotreba željeza za izradu metalnog oruđa, oružja i nakita. To je vrijeme u kojem se sve jasnije ocrtavaju plemenske osobine pojedinih ilirskih plemena, predvođenih svojim plemenskim i rodovskim starješinama.

Postavlja se, naravno, pitanje odakle dolazi ovakva kulturna veza između Apeninskog poluostrva i Hercegovine, te južne i jugoistočne Bosne? Postoji pretpostavka da su baš oko tog vremena prodrli sa Balkanskog poluostrva Japudi u srednju Italiju i Japigi u Apuliju¹¹. U tom slučaju bi balkanski invazori donijeli u Italiju i navedene keramičke osobine. No, ovdje moramo spomenuti neke druge činjenice

8. Ugo Rellini. *Monumenti antichi*. XXXIV, Milano 1931, T. VII, 6, 9; Einar Gjerstad. *Early Rome II. The Tombs*. Lund 1956, p. 26, Fig. 3, p. 173, Fig. 151/1; P. Laviosa Zambotti. *Bulletino di Paletnologia Italiana*, N. S. III, Roma 1939, p. 134, fig. 6; F. G. Lo Porto. *Bulletino di Paletnologia Italiana*, N. S. X, Roma 1956, p. 553, fig. 3, p. 159, fig. 7.

9. H. Müller-Karpe. *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. Röm. — Germ. Forschungen, Band 22, Berlin 1959. Text: Tarquinia (Abb. 1, Fig. 14), Cumae-Prähellenisch I (Abb. 44, Fig. 20), Tafeln: Cumae (Taf. 16, Gr. 3, Fig. 6, Taf. 17, Gr. 16, Fig. 6), Forum Romanum (Taf. 24, B. Fig. 9, 11) Tarquinia (Taf. 27, Gr. 16, Fig. 5, Taf. 28, Fig. 20) i sl.

10. Ibid., Text: Abb. 64, sinhronistička tabela.

11. Vidi o tome: Ebert. *Reallexikon der Vorgeschichte*, Band VI, S. 104 i 106.

koje bi govorile protiv ovakvog jednostavnog rješenja. Poznata je stvar da su slične drške sa jezičastim i drugim produžecima česte i na keramici tzv. »Polada« civilizacije u južnoj Francuskoj¹². Prema tome one su tamo znatno starije nego što je slučaj u našim primjerima i pripadaju bronzanom dobu (vjerovatno kasnijoj Bronzi). Slične pojave na Eolskim ostrvima datirao je Bernabo-Brea u vrijeme od XII-X vijeka pr. n. e. i uklopio u svoju fazu Ausonio A¹³. Smatra se uglavnom da je ovakva keramička roba porijeklom iz istočnog Mediterana, jer se pojavljuje već u minijском dobu Grčke, a poznata je i u samoj Troji¹⁴. Ovo nas upućuje na zaključak da su iznesene keramičke karakteristike mediteranskog porijekla i da su na Balkan stigle tek sa zakašnjenjem od nekoliko vijekova. Zbog toga se nameće i zaključak da su ove keramičke osobine u Bosni i Hercegovini posljedica uticaja sa Mediterana i da je teško pretpostaviti jedan obrnut put ovih elemenata sa Balkana u Italiju. U vrijeme IX i VIII vijeka pr. n. e. došlo je do velikog ekonomskog napretka među balkanskim Ilirima, do određenih društvenih raslojavanja unutar ilirskih plemena i do pojačanih ekonomskih veza sa susjednim oblastima. Na taj način možemo objasniti i ovakve kulturne uticaje sa Jadrana, odnosno sa Mediterana.

Mnoge osobine ilirske kulture u pomenutim krajevima Bosne i Hercegovine imaju domaći, unutrabalkanski karakter, koji stoji u vezi sa Podunavljem i Srednjom Evropom. Na keramici Ilinjače su npr., vrlo karakteristične polukružne drške sa uzdužnim rebrom, što pripada nesumnjivo ovom drugom kulturnom krugu¹⁵. Prema tome, na Ilinjači se radi o nekoj kulturnoj mješavini domaćih elemenata sa uticajima iz mediteranskog područja.

Gradac Ilinjača je zaposjednut u ovom periodu vjerovatno zbog društvenih previranja koja su se tada dešavala u ilirskom svijetu Balkana. Formiranje čvršćih plemenskih zajednica je značilo ograničavanje područja pojedinih plemena. Zbog odbrane svoje teritorije od susjednih plemena, zaposjedaju se istaknute tačke i tako se stvaraju određena gradinska naselja u ovom periodu. Gradac Ilinjača je vjerovatno u takvoj situaciji dobio istaknuto mjesto, jer se nalazi na isturenom području jednog bosanskog ilirskog plemena.

Teško je govoriti preciznije o karakteru rimske stanice na Ilinjači i o utvrdi iz ranog srednjeg vijeka. Za to nema ni izdaleka dovoljno arheoloških podataka. Možemo samo pretpostaviti da je ovdje u rimsko doba postojala jedna vojnička stražara radi kontrole nad nemirnim Ilirima u vrijeme rimske pacifikacije. U isto vrijeme nije isključeno

12. J. Arnal et J. Audibert, Enquête sur la répartition des vases de »la Polada« en France, Bulletin du Musée d' Anthropologie Préhistorique de Monaco, 3, 1956, fig. 9—13.

13. L. Bernabo-Brea, Civiltà preistoriche delle isole eolie, Archivio de preistoria levantina, 1962, p. 69 i dr.; vidi i L. Bernabo-Brea e M. Cavalier, Civiltà preistoriche delle isole eolie e del territorio di Millazo, Bulletin di Paletnologia Italiana, N. S. X, Vol. 65, 1956, sinhronistička tabela.

14. J. Arnal et J. Audibert, l. c. p. 274.

15. Vidi npr. H. Müller—Karpe, o. c., Text: S. 188. Abb. 22 522) i sl.

da je ova utvrda u ranom srednjem vijeku zaista bila grad Caterna, koji spominje Konstantin Porfirogenet. Za ovakvo rješenje pledira — među ostalim naučnicima — i Vladislav Skarić¹⁶.

Na osnovu svega izlazi da je Gradac Ilinjača bio zaposjednut redovno u nemirnim vremenima istorije ovog kraja. To se desilo prvi put na kraju eneolita i na početku starijeg bronzanog doba. Poslije izvjesne pauze Gradac je zaposjednut u IX i VIII vijeku pr. n. e., a kao utvrda je mogao služiti u doba rimske pacifikacije i nemirnog ranog srednjeg vijeka. Gradski muzej u Sarajevu bi vrlo dobro učinio kada bi pristupio temeljitim arheološkim istraživanjima ovog lokaliteta, jer bi se na taj način definitivno dobili podaci o odbrambenom sistemu u rimsko doba i srednjem vijeku, a to bi značilo višan doprinos rekonstrukciji istorijskih zbivanja u Sarajevskom polju u navedenim periodima.

RESUME

GRADAC ILINJAČA PRÈS DE KOTORAC

L'auteur expose dans son étude quelques vues nouvelles sur les trouvailles de la forteresse Ilinjača près de Kotorac qui a une situation dominante dans les environs de Sarajevo. Cette forteresse, d'après les matériaux trouvés, a été quatre fois utilisée: a) environ 1800 année avant notre ère, au temps de passage d'énéolite à l'âge de bronze, b) au 9e siècle, c'est-à-dire au temps des migrations turbulentes des peuplades illyriques dans ces régions; c) à l'époque romaine, probablement pour les besoins militaires de la pacification; d) au début du moyen âge, probablement dans l'époque agitée des migrations.

A la culture préillyrique et illyrique appartient le plus de matériel. L'auteur constate que dans le matériel en céramique dominant les éléments qui se lient au bassin adriatique et à la Méditerranée. Par conséquent, dans la culture illyrique de Ilinjača, comme dans les cultures de la même époque en Herzégovine, dans la Bosnie du sud et du sud-est, auxquelles celle-ci est liée, les éléments culturels de la Méditerranée jouent un très grand rôle. Pour la solutions du problème illyrique ce n'est pas d'une petite importance.

La conclusion générale de l'auteur est que la forteresse Ilinjača n'a pas été perpétuellement habitée mais seulement de temps en temps et c'est surtout dans les périodes turbulentes de cette région.

16. VI. Skarić, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Sarajevo, 1937, str. 32.